

Gordana Bosanac, Zagreb

Univerzalnost i rod

»Kreaturo, pa ti govoriš! Smijem li po tome zaključiti da pripadaš čovječanstvu?«

Na taj je dojmljiv način (uz neizostavnu ironijsku potku) u pripovijesti *Izabranik* Thomasa Manna oblikovana jedna veoma jednostavna operacija supsumcije u kojoj je govor bio odlučujući kriterij za raspoznavanje ljudskoga bića. U istoj se priči, malo dalje, još dirljivije pojavljuje još jedna njegova zadivljujuća oznaka:

»Ti plačeš, dragi stvore – reče Prob koji ni sam, kad je to vidio, nije mogao suspregnuti suze. – Tvoj plač, još više od dara govora, svjedoči da si dio čovječanstva.«¹

Iako je stvorenje na to odgovorilo da pripada čovječanstvu, ali je i iznad njega, *govor* i *plač* bile su dovoljne oznake kojima se odalo kao ljudsko biće, pri čemu su njegove suze, štoviše, dobile veću vrijednost od govora.

Pretpostavimo (što bi bilo veoma teško jer bi izlazilo iz svrhovitosti i logike priče) da su tražioci naišli na takovo biće (koje je zbog posebnih razloga pokore dospjelo u stanje neprepoznatljivosti) ženskoga roda. Naravno, čitav konstrukt priče to ne dopušta: radi se o potrazi za papom, a kako to nikako nije mogla biti žena, ne bi, prema tome, bilo ni priče. No, unatoč nemogućnosti takove pretpostavke, neraspoznatljivo biće koje *govori* i *plače* moglo je biti žensko biće ljudskoga roda, ali za njega, naročito u doba u koje je smještena ta srednjovjekovna priča, supsumcija pod čovječanstvo ne bi se dogodila niti bi vrijedila.

Naprotiv, ono što je u priči pohvala ljudskog svojstva, govor i plač, ono što pojedince svojstveno svrstava u *čovječanstvo* a priori, potpuno izvjesno, bez ikakve zadržke, podrazumijeva muškarca, odnosno čovjeka kao neupitno muško biće. Njegov govor zadivljuje, a plač izaziva tronuto suosjećanje.

Ta ista svojstva ili, kako priča kaže, dar ljudskom biću, zasigurno ne u manjoj mjeri imaju i žene. Štoviše, smatra se da one *govore* i *plaču* preko svake mjere, da li zbog toga što zlorabe te darove ili zbog toga što su im oni jedino što imaju. U svakom slučaju, svojstvo govora i plača u žena ima sasvim suprotnu vrijednost, naime, bezvrijedni su: govor i plač u žena karikatura su ljudskoga pojma, a ne bitna oznaka po kojoj neko biće pripada čovječanstvu. Govor i plač sigurno ne bi bili ono što bi žensko biće ljudskoga roda svrstavalo u čovječanstvo, jer ako bismo analogijom pokušali zamisliti situaciju Mannove priče tako da je umjesto muškoga pronađen ženski primjerak isposnika (kakovih je uvijek bilo), ushićene izgovorene odlike, koje su odale nejasno biće kao ljudsko, ne bi mogle biti izrečene a da se čitava priča održi u svom smislu. (Može se primijetiti da je Th. Mann, slijedeći duh srednjo-

¹

Mann, 2002. – U prijevodu prve rečenice (Mann, 2002: 245), *kreatura* se prevodi kao *stvor*, pa je tako izostao njezin ironijski naboj.

vjekovnoga znanja, malo pretjerao pripisujući svojstvo plača samo ljudima – mnoga bića plaču: životinje, neke biljke, možda i čitav planet, no to ovdje ostavljam po strani.) Dakle, nije stvar u tome da ženama nije dostajalo govora i suza. Naprotiv, smatra se da se one njima i previše i pretjerano služe. Iz ovdje navedene analogije izbija na vidjelo jedan od najsurovijih apsurdna ljudske povijesti: ženska polovica ljudskoga roda mora svoje pripadanje čovječanstvu ili stalno dokazivati ili braniti svoj opstanak kao ljudski iz opozicije prema ne-ljudskom atribuiranju njezina bića. Jer: ako ni govor ni suze neće označiti žensko biće kao ono koje participira na čovječanstvu, onda će netko možda pretpostaviti neka druga svojstva koja to omogućuju, što bi svakako bilo sasvim besmisleno: pojam univerzalnosti čovječanstva podrazumijeva važenje *istih* bitnih oznaka za sva bića koja mu pripadaju. Ne može netko pripadati čovječanstvu po jednim, a drugi po drugim svojstvima. Ako su to, primjerice, prema Mannovoj priči, govor i suze, a onda to važi za svako, a ne samo za muško biće; ili ako su to možda mišljenje i hrabrost, moralno rasuđivanje i postojanost, itd. – onda to mora važiti za sve članove univerzalnog, najopćenitijeg skupa.

Sigurno je oduvijek ljudskom rodu bilo jasno da ga sačinjavaju dvije temeljne skupine, odnosno da se kao rod dijeli na mušku i žensku polovicu. Barem na mitskoj osnovi, ta svijest postoji već od početaka kulture. Da ne postoji »čovjek«, nego njegov ženski i muški oblik, trivijalna je evidencija. Pa ipak, na razini najjednostavnijih analogija, pokazalo se da logičkom podrazumijevanju supsumcijâ vlada još jedna snaga podrazumijevanja ne-logičke vrste, ali jednako tako važeća, tj. temeljno patrijarhalna, pratipska predodžba »čovjeka« kao muškog bića.² Ne ulazeći u razlike onto-logičkog statusa bitnih oznaka ili karakteristika koje biće mora zadovoljiti da bi pripalo ili potpalo pod univerzalnost pojma »čovjek«, povijesna je činjenica da je »žena« ostala upitnom kao žensko biće već i stoga što svoje pripadanje čovječanstvu mora dokazivati, braniti, opravdavati, potvrđivati ili izboriti. A takovo biće – koje mora opravdavati svoju pripadnost nečemu ili nekome, koje se mora truditi da svoju *rodnu* karakteristiku pripiše jednako vrijednom univerzalnom statusu, koje se neprekidno napreže oko *jednakosti* zbog nejednakog statusa rodnih oznaka, koje akcidentalnost spola u odnosu na univerzalnost ljudskosti mora stalno u pojmu obnavljati važećim, dakle dokazivati – mora ostati u trajnoj tenziji, naporu, drugotnosti. Ono je uvijek Drugo, Drugi – negativno, odsutno, tamno, neizraženo, neprisutno, potisnuto, objektno, nebitno prema bitnom, prema Subjektu.³

No, zadržimo se još trenutak na formalnologičkim uvjetima *pripadanja čovječanstvu*: mora postojati oznaka kojom bi se obuhvatilo ljudsko stanje kao ljudsko jer čovječanstvu pripadaju ne samo muška i ženska bića, nego među njima sva ona različite dobi, rase, govora, kultura i običaja, izgleda i držanja, svo stanovništvo, bilo mlado ili staro, tek rođeni, kao i oni kojih više nema, precizno koliko i sadašnji. Dakle, takav bi pojam morao obuhvatiti ljudski rod u vremenu, povijesti i prostoru. Međutim, postoji li svojstvo toliko širokog spektra da oprimjeri ili uvidu primjera pokaže »čovječanstvo« kao univerzaliju? Je li pojam čovječanstva univerzalija i kakove vrste je takova univerzalija?

Od Platona i Aristotela, preko Boetija, Ockhama te drugih srednjovjekovnih mislilaca, do Maxa Stirnera i njegova djela *Der Einzige und sein Eigentum* (1844.), pa i moderne analitičke filozofije, pitanje univerzalija na razne načine oživljava filozofski domet njegova istraživanja. Dok srednjovjekov-

nim raspravama ono otvara moguće pravce njegova postava i rješenja, kod Stirnera pitanje »Što je čovječanstvo, rodni pojam ili puki apstraktum?« vodi, kako Wilhelm Windelband s pravom primjećuje, u »namješteni cinizam«. Treba li u njemu prepoznati rujanje lažnoj patetici romantičarske, kičaste retorike raznih »ljubitelja čovječanstva« ili pak ignoranciju njihove poze, ostavljam po strani. Naime, ne radi se o pitanju, kao kod Stirnera, »Je li čovječanstvo logički rodni pojam?«, nego o pitanju ontološkog statusa one oznake koja bi neprijeporno označila *pripadanje* ili nepripadanje skupu zajedništva koje se naziva čovječanstvom.

Nesumnjivo je da pripadanje čovječanstvu znači i najvišu vrijednost i po vrijednosti označenu najvišu univerzalnost. Sama po sebi, ona je svojstvenost ljudskog, ali nije bezuvjetno prisutna u svakoj jedinki. Naprotiv, jedinka tek mora u sebi samoj stvoriti ono što će joj pribaviti oznaku kojom pripada čovječnosti. Te oznake nisu vanjska svojstva nego trajno ostvarivanje čovječnosti u sebi samome, koje istodobno ostvaruje relaciju prema drugima, a to je etika. I ne samo ona. Mnoga su polja samoostvarenja koja istodobno znače ostvarenje svih: posebno u umjetnosti, ali i u svim drugim doprinosima zajedništvu.

Općenito, smatra se da je u umjetničkom djelu kao umjetničkom ostvarenju prisutna, odnosno ujedno i ostvarena tzv. univerzalna vrijednost, nešto što na isti način pogađa svako ljudsko biće ili se na njega odnosi. Univerzalnost umjetnosti obuhvaća bit ljudskosti, iako se ona sama ne da odrediti kao točna oznaka/relacija koja bi nedvojbeno svaku jedinku supsumirala pod klasu »čovječanstvo«. Univerzalnost, kako sam već naglasila, nije ni logička ni rodna reprezentacija, nego osobita svojstvenost ljudskoga poopćavanja posebnim: »Mona Lisa« je neponovljiva, univerzalna vrijednost; ona je neponovljivo dostignuće koje se tiče svačijeg pogleda. Nema definicije zbog čega je ona »opća« – opće u posebnosti. Ona ništa ne reprezentira kao »primjerak«, jer nije primjerak ičega općeg. Po sebi je ostvarenje u uvid opće-univerzalnog.

Na isti način, načelo oznake ili relacije, po kojem se pojedini čovjek svrstava u čovječanstvo ili mu pripada, ostaje logički otvorenim. Kaže se »ovo je pravi čovjek« ili »ovo je čovjek« kada se nekoga ističe zbog moralnih svojstava. Ali etički univerzum moralne snage nije jedini u proizvođenju oznaka za »ljudsko« (nije li to pokazala upravo Nietzscheova kritika morala!); štoviše, kao da se ta univerzalija opire formalno-logičkoj proceduri, pa je samo *imenovanje* nekoga čovjekom skoro dovoljno da se to prihvati kao očevidno. Dakako, ovime smo stigli na tlo nominalizma i njegovih nikad okončanih sporova koji danas, doduše, imaju sasvim drugačije izgled.

Pitanje »tko je« ili »tko može biti čovjek«, dakako, povezuje se s ontopovijesnom zagonetkom »tko je čovjek« među svim bićima. Ono, međutim, nije obično pitanje jer odgovor na njega pogađa svako ljudsko biće. Odgovor je određujući, sudbonosan, iako nikad izrečen. Svaki čovjek živi pod jed-

² Teorijski je feminizam zaslužan za otkrića ovih »podrazumijevanja«. Studiozni članak Jasenke Kodrnja, »Pojam čovjeka – aspekti asimetrije i hijerarhije« (Kodrnja, 2003), može se smatrati paradigmatičnom sintezom ovog problema.

³ Simone de Beauvoir je u *Drugom spolu* (Beauvoir, 1982) u suptilnoj fenomenologijskoj obradi ženske *egzistencije* obradila temu žene kao Drugog. »Ona (žena) se determinira i razlikuje od muškarca, a ne on u odnosu na nju – ona je nebitno prema bitnom. On je Subjekt, Apsolut; ona je Drugi.« (Beauvoir, 1982/I: 12)

nostavnom evidencijom da jest čovjek i da mu se to ne može dovesti u pitanje. *Ljudska egzistencija* u ovome nema dvosmislenosti.

Univerzalnost u pojmu »čovjek« ili »čovječanstvo« nije reprezentacija. Njezino načelo ovdje nema snage. Univerzalnost »čovjeka«, »čovječanstva« otvorena je i stalno proizvođača bit zajedništva preko neizmjenjnih načina posredovanja čovjeka i svijeta. Na taj se način logička i ontička razina razilaze ili su u svojevrsnoj koliziji: univerzalija »čovjek« ili »čovječanstvo« ne stječe onu evidenciju logičke vrste koju stječe sam izraz ili imenovanje »čovjekom«. To imenovanje otvara vrijednosno polje *pripadanja*. Ono se ne može bez velikih i ozbiljnih teškoća za pojedinca dovesti u pitanje. Pripadanje čovječanstvu znači najvišu vrijednost, a ujedno i najvišu univerzalnost. Sama po sebi, ona je svojstvo ljudskog roda: unutar njega pojedinci a priori jesu ljudi, imenuje ih se ljudima bez one posebne logičke evidencije koja bi ih legitimirala kao ljude ili ne-ljude. Ne-čovjek također spada u taj rod, iako je moralno manjkav do ekstrema, tako da samo onaj tko je čovjek može takovim postati.

Nasuprot logičkoj pripadnosti treba istaknuti vrijednosnu osnovu pripadanja u slučaju ove posebne univerzalije koja se odnosi na poimanje čovjeka kao univerzalije. Ovdje vrijednosno odlučivanje i vrijednosna evidencija stječu primat pred logičkom procedurom. Osim toga, treba istaknuti pojam *pripadanja* čovječanstvu kao intersubjektivnu vrijednost nasuprot logičkom određivanju čovječanstva kao univerzalije. Nasuprot logičkom oprimjerivanju i poopćavanju (generalizaciji), treba istaknuti svojstvo *osjećanja* svakog pojedinca da bezuvjetno pripada ljudskom rodu. Nema, niti će biti konačne definicije čovjeka i čovječanstva, ali ona je nebitna za individualno osjećanje jedinice da mu bez ikakve sumnje pripada. Čak i bez obzira na mnogostruke uvjete, naročito moralne obaveze koje mu to pripadanje i nameće u pogledu razuma, logike, ponašanja, itd., svatko tko se smatra ljudskim bićem uvrštava sebe u ljudski rod. Ma kako bio nedostatan u mnogim svojstvima, ono bitno, da pripada ljudstvu, ne može sebi poreći, a još manje to može poreći bilo tko drugi. Napokon, ni jedno ljudsko biće neće zanijekati da pripada ljudima, osim u ludosti. Naime, pripadanje čovječanstvu, ljudskom rodu, nešto je toliko snažno da pojedincu nisu potrebni nikakvi logički, metafizički, fizički ili fiziološko-anatomski dokazi za to da je ljudsko biće, kao što nitko normalan za sebe neće tvrditi ni kazati da pripada slonovima, ribama, algama, drveću ili travama. Štoviše, šakama će braniti svoju *ljudsku čast*, ako mu netko dobaci da je majmun, prasac, vol i tome slično.

Osjećanje pripadanja čovječanstvu ima jednu preciznost u obrnutom srazmjeru s logičkom moći određenja »što je čovjek«. Na toj temi, od Platona do danas, kreće se zapadna filozofska misao i ne samo ona. Međutim, u ovoj raspravi ona je tek podtekst jednog drugog problema, pa se neću zadržavati na svemu onome što ulazi u golemu tematiku logičke definicije čovjeka i čovječanstva. Iz aspekta jednog drugog problema, a to je *osporavanje pripadanja* čovječanstvu, treba razmotriti narav takove univerzalije koja postaje upitna u sferi ne-logičkih očitovanja, odnosno puke negacije. Ne osporava se univerzalija kao takva, nego ono što bi joj htjelo pripadati. Univerzaliju »čovječanstvo« moguće je razmotriti i kao vrijednost koja formira ne-logički, ili bolje, trans-logički sud o tome što je narav pripadanja »čovjeku«, »ljudstvu«, »čovječanstvu«. Naime, postoji nekoliko klasa bića, a među njima čak polovica ukupnog broja ljudstva, oni kojima je *osporavanje pripadnosti* tom skupu povijesni fatum. To su žene (također i obojeni, kao i

još neki slojevi depriviranih, što ovom prilikom moram izostaviti zbog proširenja teme). Pojavom patrijarhata, od samog početka povijesti, žena je osporavana kao ljudsko biće. Iako oduvijek čini polovicu čovječanstva, ona mu ne pripada na način druge, muške polovice. Ona *postoji*, ali *nije*, nema je jer je izvan povijesnog svijeta u kojem se stvaraju filozofija, znanost, umjetnost, zapravo *povijest* kao svijet. Polovica ljudskog roda oduvijek su žene. Međutim, one povijesno ne učestvuju u stvaranju svijeta, nego samo u njegovu rađanju. Nema ih u velikim djelima umjetnosti, filozofije, znanosti, općenito u javnosti i politici (osim iznimaka u vladarskim osobama, što se ima zahvaliti slučaju nasljeđivanja krune).

Žena je tamna polovica svijeta. On nije njezino mjesto jer je povijest mjesto otvorenosti/javnosti. Nastankom Grada žena je povučena u tamu privatnog vlasništva, ograđenog posjeda u kojem je i sama stvar koja se posjeduje, ne imajući nikakove mogućnosti da iz njega izađe u javnost gdje se vode zajednički poslovi između jednakih. Ona ne može iskoračiti iz privatnog u javni svijet sve do modernog doba u kojem će najprije postati radna snaga, a tek kasnije borbeni subjekt procesa emancipacije jednakopravnosti bez obzira na spolne i druge razlike.

Neću se ovdje zadržavati na srednjovjekovnim raspravama iz kojih je vidljivo osporavanje žene kao ljudskog bića: od Pitagore (»rđav princip koji je stvorio kaos, mrak i ženu«) do Schopenhauera i drugih mrzitelja žena proteže se velika lista, čiji se anegdotski iskazi o ženama ne mogu smatrati filozofski ozbiljnima. U tom smislu Blaženka Despot ima pravo kad kaže:

»Ako filozofi prije Hegela – dakle metafizičari – nešto kažu o ženama, oni to kažu sasvim privatno. Kada daju zajedljive primjedbe o ženama, kao primjerice Schopenhauer, onda to oni govore iz svojih nesretnih iskustava sa ženama, iz svojih političkih, religioznih opredjeljenja, dakle iz nečega što je heteronomno za samu stvar. Ta mišljenja nemaju nikakve veze s njihovom filozofijom.« (Despot 2004: 137)

Međutim, upravo će ona Hegelovim tekstovima⁴ pokazati samu srž problema odsutnosti žene iz svijeta, a to je zatvorenost žene u svojem spolu i opće shvaćanje spola kao prirode, »drugobitnosti ideje« iz čije se inertnosti žensko biće ne može izbaviti. Stoga njezino mjesto nije svijet, nego, kako Hegel kaže, pijetet, tj. tragična zatvorenost u sudbini spola. Ona naime ostaje *spol* čak i onda kad se u dijalektičkoj trijadi porodice ukidaju njezini članovi kao zasebni:

»Mužu je stoga i zbiljski supstancijalni život u državi, znanosti i slično, te inače u borbi i radu sa spoljašnjim svijetom i sa samim sobom, tako da samo on iz svog razdvajanja zadobiva samostalnu slogu sa sobom čiji mirni zor i osjećaj subjektivne običajnosti ima u porodici u kojoj žena ima svoje supstancijalno određenje, a u tom pijetetu svoje običajnosno uvjerenje.« (Hegel, 1964)

Žena ostaje zapravo »neukinuta« u prirodi svog spola. Uzeto doslovno, ona ne prolazi dijalektički tijek, ničim se ne nadilazi, ostaje u svojoj mračnoj zatvorenosti i time u nepriznanju, osporavanju. Otud treba doslovno shvatiti Lacanovu tezu da žena ne postoji! Otud i asimetrija između dva spola ljudskog roda, koja je zastrašujuća na svim razinama, u svim pojedinostima i de-

4

Hegel je »najrelevantniji mislilac za utemeljenje ženskog pitanja u ozbiljenju filozofije slobode«, a običajnosni objektivitet »ovdje je izveden kao osvještavanje žena spram slobode

de posredovane u protoku: privatno vlasništvo – porodica – građansko društvo – i napokon država« (Despot, 2004: 152).

taljima, pogotovo u jednoj egzistencijalnoj fenomenologiji kakvu je u životnom tijeku žene pokazala Simone de Beauvoir zaključivši:

»Žena ne može biti stvaralac sve dotle dok se još mora boriti da bi postala ljudsko biće.« (Beauvoir, 1982/I: 588)

Stoga ona pita:

»Kako se u ženskim uvjetima uopće može ostvariti ljudsko biće?« (Beauvoir, 1982/I: 26)

Na nejednake uvjete postajanja ljudskim bićem ukazuje John Stuart Mill u svom poznatom eseju *Podređenost žena* (Mill, 2000). On će jednostavnom analizom pokazati *uzrok* odsutnosti žena iz povijesti i svijeta: na prvom mjestu to je nemogućnost njezinog obrazovanja, točnije društvena zabrana da se obrazuje na istom sadržaju i u istom intenzitetu i na istim stupnjevima kao i muškarac. Ako se ima u vidu da su žene tek koncem devetnaestog, a potpuno tek u dvadesetom stoljeću dobile pravo fakultetskog obrazovanja, da su tek od polovice prošlog vijeka u većini zemalja svijeta dobile pravo glasa, onda je Mill opravdao svoje dokaze. Na sličan način, stoljeće i pol nakon Milla, sličnu će argumentaciju u slavnom tekstu *Vlastita soba* iznijeti Virginia Woolf (Woolf, 2003). Tako često upiranje mizoginih primjedaba na nepostojanje velikih žena, kao što su to u umjetnosti bili jedan Shakespeare, Dante ili Leonardo, ona raskrinkava jednostavnim ukazivanjem na činjenice da žena do 16. stoljeća nije smjela ni glumiti u kazalištu. To stanje duha ona je rekonstruirala pričom o imaginarnoj Shakespearovoj sestri: ako nije mogla kao glumica ući u kazalište, kako je mogla postati pisac kazališnih tekstova koji bi joj bili priznati i koji bi se izvodili pod ženskim imenom?

Nasuprot tomu, na isti način, ne bez ironije, ona će primijetiti kako nepri-
sutnost žena u svijetu kreativnosti ima svoj par u iluzornoj egzistenciji ženskog lika u literaturi. Muškarac piše i pjeva o ženi koja ne postoji. Na toj se razini stvara i širi pojam iluzornog čovječanstva, apstraktnog, bez razlikovanja, patetično čovječanstvo u kojem je sublimirana sva vrijednost ljudskog bića i njegova zajedništva na razini samoveličanja koje je uveo romantizam. Svojevrsna muška fantazmagorija vlada idejom veličine: spomenici, ratovi, junaštva. Virginia Woolf kaže:

»Žene su svih ovih stoljeća služile kao ogledala što su posjedovala magičnu i dražesnu moć da muški lik odražavaju u dvostrukoj veličini. Bez te bi moći zemlja vjerojatno još uvijek bila močvara i džungla. Naši slavni ratovi ne bi postojali... Ne bi postojao Nadčovjek ni Prsti sudbine. Ruski car i Kaiser ne bi nosili ni izgubili svoje krune. Bez obzira na ulogu koju imaju u civiliziranim društvima, ogledala su bitna za sva nasilna i junačka djela. Stoga Napoleon i Mussolini obojica tako naglašeno ustraju u tvrdnji o manjoj vrijednosti žena, jer da nisu manje, ne bi mogle uvećavati. Time se djelomično može objasniti zašto su žene muškarcima nužne. Također se može objasniti zašto su tako nemirni kad ih one kritiziraju...« (Woolf, 2003: 39)

Neprisutne u stvaranju svijeta duha, one ipak postaju sve više pasivni konzumenti njegove produkcije sve dok se ogledalo napokon ne razbije: emancipacija čovjeka emancipacija je oba spola od svega što ih onemogućava u ljudskoj izražajnosti, što negativno posreduje nadilaženje spolnosti koja je jednom akcidencija, a drugom sudbina. U mutnom pojmu čovječanstva zamučena je pripadnost konkretnoj univerzalnosti kao neosporna intersubjektivna izvjesnost. Upravo zbog toga još uvijek postoji borba za emancipaciju, iako ona mnogima »već ide na živce«, jer tobože, nitko više ne dovodi nikoga u pitanje, posebno ne žene koje osim prava glasa imaju sve što imaju

muškarci u svijetu javnosti: politiku, znanost, obrazovanje, izvrsnost na svim poljima (od sporta do Nobelove nagrade), umjetnost i sva polja stvaralaštva. Sudjeluju u svemu, savladale su i najteža zanimanja, vode države kao i gradske tramvaje, nadzvučne avione, upravljaju korporacijama, dirigiraju orkestrima i u *science-fictionu* su kapetanice međuzvezdanih brodova, u stvarnosti sudjeluju u svemirskim letovima itd., itd. Što još žene hoće?!

Sâmo pitanje, ovako postavljeno, predstavlja simptom. Često se javno i privatno izgovara povišenim tonom, s nervozom i neprijateljstvom. Postavio ga je i Freud, no čak i u filozofiji, ne tako davno, Kostas Axelos u tome ide još dalje. Zapažajući ovu, sve veću prisutnost žena u »muškom svijetu« stvaralaštva i umijeća, postavlja ženama granicu pitanjem:

»Hoće li žena uspjeti da misli?« (Axelos, 1964: 291)

I ne samo to. Postižući izvjesnom povijesnom nadoknadom u obrazovanju sve što i muškarac, žena na nekoj nižoj razini njega samo ponavlja i pritom gubi »svoju ženskost«; pretvara se u muškarca; »žena se maskulinizira, a muškarac feminizira« (Axelos 1964: 291).

Ovaj rijedak primjer srozavanja filozofije u trivijalnost mnijenja pokazuje jedno, filozofa nedostojno prekoračenje u banalni paradoks: ako samo muškarac ima svojstvo mišljenja, onda je mišljenje i sve ljudsko i duhovno muškog roda, svijet je muški univerzalni rod. No, zašto se pritom ljudske tvorbe, posebice mišljenje – logika, matematika i sl. – kao i umjetnička djela i dostignuća ne smatraju spolno određenima, nego upravo univerzalnima?! Ne postoji u logici spolna razlika silogizama: »Barbara« vrijedi za svako biće koje ima moć zaključivanja, Pitagorin poučak nije ni muški ni ženski, a ni kemijske formule, zakoni; pred sudom za počinjeni zločin odgovara se jednako (iako su tu zakoni najviše podložni nejednakosti u području situacija ženskih prava, jer ih pišu i donose muškarci), itd. Građanski princip jednakosti pred zakonom, bez obzira na ma koje akcidentalne oznake, a to je i oznaka spola, temelj je emancipatorske ideje i volje da se dopre do istinske univerzalnosti ljudskog bića, pa je odgovor na pitanje »Što žene hoće?« vrlo jednostavan: *pripadati* ljudima. Ali, već sâm jezik ovo ne dopušta i ima nečeg skandaloznog za patrijarhalne uši kad to moraju čuti; jer »ljudi«, to su – muškarci. Kada se obojeni ljudi bore protiv rasne diskriminacije, onda se po sebi razumije to da se oni ne bore za to da postanu bijelci. Axelosovo poimanje emancipacije žena smjera upravo na tu glupost: »žena se emancipira i postaje muškarac«. Jer samo *on* je svijet, tj. svijet kao *muški* ima univerzalnost. Axelos je na razini sve srednjovjekovne gospode koja je osporavala čak i ono malo vidljive ženske duhovne produktivnosti koja je izlazila iz tamnih prostora ženske egzistencije kao stvaralaštvo, anonimno, nezapaženo i nepriznato. Slavni su ljudi u učenim raspravama pobijali moć logike, apstrakcije i rasuđivanja u žena, a pritom su oko svoga vrata i zaglavaka ruku nosili najljepše primjerke ženskog djela, vezove i čipke, prave katedrale geometrijskih, umjetničkih dostignuća najapstraktnijeg umijeća, jednu od najzamršenijih vještina ljudskog izražavanja, upravo katedrale najveće ljudske sposobnosti!

Borba za emancipaciju dolazi s pojavom građanskog društva. Ona se oslanja na poimanje univerzalnosti ne kao jednakosti ili jednakovrijednosti svih akcidentalija ljudskog roda, nego kao intersubjektivne vrijednosti osjećanja pripadnosti kao neupitne, neosporne samorazumljivosti. Ne treba se jedinka stalno dokazivati kao ljudsko biće, već postojati naprosto kao pripadanje, bez obzira na bilo koje akcidentalno svojstvo, a najmanje kao spol.

Žena je kao spol ispala iz čovječanstva. Sa svom suptilnošću, to je pokazao nitko drugi nego Hegel. On je i objasnio da biće zatvoreno u spol ne dosiže razinu univerzalnosti. Muška polovica stvorila je od nje načelo reprezentiranja svijeta. Uistinu, cjeline ljudskog roda nema, iako se govori o »svijetu«. Biće svedeno na spol je ništa. Ono prebiva u istinskom nihilizmu. Otud ispraznost i promašaj tzv. »seksualne slobode«. Ona je postala prazna i nelagodna. Neuspješna glorifikacija sfere spolnosti pretvorila se u posvemašnje zaposjedanje svijeta spolom, i to opet pretežno ženskim. Upotreba ženskog simbola (reklama, dekor, dizajn, itd.) kao najprofitabilnijeg, pokazuje kako je spolnost najizrabljivija stvar i kako je žensko biće kao spol, više no ikad *predmet* izrabljivanja. Zato i danas žena, ostajući u ulozi spola, bivajući spolom, ostaje u nelagodi. Biti žena znači – nelagodu. Još uvijek nepređenu crtu akcidentalnog, s koje se ne participira u univerzalno-ljudskom svojstvu.

Na kraju, ispadanje iz čovječanstva, iz roda, znači ispadanje iz logosa. »Logos je jedan isti za sve«, kaže Heraklit. Ne može dakle biti jedan logos za žensku, a jedan za mušku polovicu svijeta. Logos – isti za sve. Ali tko su ti svi?

Napokon, emancipacija može biti dovršena kad se partikularnost izrazi ne samo kao univerzalna vrijednost, nego i u svojoj slobodi, kao logos koji je isti za sve. A ovo *sve*, *svih* ljudi, sloboda je koja povezuje i spram koje se univerzalno, na nekom neprovidnom temelju, stavlja u odnos. Sloboda je, naime, još uvijek ta neprovidna univerzalnost roda. Zato nam sada ne trebaju nekakve eklektičke »teorije svega« (i svačega), nego nova filozofija slobode, koja će dovršiti razumijevanje svake emancipacije, posebno roda. Ta da će se možda moći govoriti o univerzalnosti kao njegovu autentičnom svojstvu.

Literatura:

Axelos, Kostas (1964): »Vers la pensée planétaire (Le devenir-pensée du monde et devenir-monde da la péense«. U: Kostas Axelos, *L'errance erotique*, Les Éditions de Minuit, Paris 1964., str. 273–297.

Bovoar, Simon de (Beauvoir, Simone de) (1982): *Drugi pol I–II*. Beograd: BIGZ.

Despot, Blaženka (2004): *Izabrana djela Blaženke Despot*. Ur. Gordana Bosanac. Zagreb: Institut za društvena istraživanja – Ženska infoteka.

Hegel, G. W. F. (1964): *Osnovne crte filozofije prava*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Kodrnja, Jasenka (2003): »Pojam čovjeka – aspekti asimetrije i hijerarhije«. U: *Filozofska istraživanja* 90 (3/2003), str. 743–753.

Mann, Thomas (2002): *Izabranik*. Prev. Nedeljka Paravić. Zagreb: Alfa.

Mill, John Stuart (2000): *Podređenost žena*. Zagreb: Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.

Windelband, Wilhelm / Heimsoeth, Heinz (1978): *Povijest filozofije*. Zagreb: Naprijed.

Gordana Bosanac

Universality and Gender

The existence and appreciation of so-called universal values inevitably extends the conceptual-logical framework of the phenomenon that was known as the problem of universalities in the European philosophical tradition. The conceptual-logical order was attributed (or implicitly understood) with the order of value generalities that function in a logical manner, i.e. by force of general validity. Besides this, universalities in the value field do not have to have a logical function (the possible alternatives being: artistic, sensible, affectionate). Indeed, the logical function of tokening is replaced with the function of the *identification* of belonging to something. The distinct feature of human beings' belonging to humanity as a universal value (subsequently, to universals of a particular order) must be proven repeatedly. This is precisely due to the fact there is only outer and no inner criteria, although Heraclitus claims: »Logos is one and the same for all, although everyone believes that they have their own reason.« However, the logos of the human kind is not recognized in itself. The process of proving the belonging of human beings (women, the coloured, the deprived) to humankind radicalizes the issue of an 'equal world for all' and especially the question of the way in which the gender/sex difference destructs the universality of humanity.